

LBRIS

We know
books

Folclorul literar al românilor

Seria de autor
Constantin Eretescu

CUPRINS

Câteva clarificări și reasezări, multe repere și căi deschise 9

I

FOLCLORUL OBICEIURILOR

1. Obiceiurile calendaristice	29
1.1. Obiceiurile cu dată fixă.	30
Colindele.	30
Plugușorul.	53
Sorcova	70
Vasilca.	71
Drăgaica	74
1.2. Obiceiurile fără dată fixă.	76
Paparuda	77
Caloianul.	79
Cununa.	82
Bibliografie.	92
2. Obiceiurile din ciclul vieții	96
Nașterea	98
Căsătoria.	105
Moartea	129
Bibliografie.	151

3. Descânțele	155
Descântecul de boală	158
Descântecul de dragoste	165
Bibliografie	169

II**FOLCLORUL TRADIȚIONAL**

1. Cântecul epice	177
Miorița	194
Meșterul Manole	202
Bibliografie	225
2. Lirica	232
Doina	240
Cântecul	245
Strigăturile	260
Bibliografie	269
3. Proverbele, zicătorile și ghicitorile	275
Bibliografie	286
4. Proza	289
Legenda	295
Snoava	298
Povestirea	302
Basmul despre animale	304
Basmul fantastic	306
Cenușăreasa	317
Bibliografie	326

III**FOLCLORUL ORAȘULUI**

Anecdotele	336
Bancurile	342
Zvonurile	361
Legende urbane	373
Bibliografie	390

1. Obiceiurile calendaristice

Obiceiurile calendaristice alcătuiesc o clasă extrem de cuprinzătoare de manifestări spirituale, în care intră obiceiurile legate de solstițiul de iarnă și de înnoirea anului (colindele, plugușorul, urările de Moș Ajun, sorcova, vasilca, teatrul popular cu măști cu tematică religioasă, haiducească sau istorică, irozii, vicleimul, turca/bourița/cerbul, brezaia, capra/cămila/cerbuțul/malanca), precum și obiceiurile legate de sporul recoltelor și animalelor (lăzărelul, plugarul, caloianul, drăgaica, paparuda, călușul, cununa, sâmbra oilor ș.a.). Funcția de fertilitate caracterizează și obiceiurile care se actualizează în perioada schimbării anului, după cum alte funcții, îndeosebi cea apotropaică și spectaculară, pot domina anumite momente ale ritualurilor legate de fertilitate. Pentru o parte dintre obiceiurile enumerate (colindele, plugușorul), poezia reprezintă un constituent important, în vreme ce, pentru altele (capra, brezaia), această componentă – cel puțin în forma în care se desfășoară obiceiul astăzi – este lipsită de însemnătate sau absentă din scenariu (plugarul, călușul).

1.1. Obiceiurile cu dată fixă

Majoritatea obiceiurilor calendaristice se desfășoară la o dată fixă sau într-un interval determinat (colindatul începe în ajunul Crăciunului și poate dura până la Anul Nou, uneori până la Bobotează; drăgaica este interpretată la Sânzien; călușul se joacă la Rusalii). Executarea unora dintre obiceiuri (cununa, de exemplu) nu este însă asociată cu o anumită zi a anului. Informațiile recente ne permit să deducem că o serie de manifestări populare care, într-un trecut nu prea îndepărtat, se executau la dată fixă (paparuda, în marțea celei de-a treia săptămâni de după Paști; caloianul, în marțea sau joia celei de-a cincea săptămâni de după Paști) sunt actualizate astăzi în afara acestei condiționări calendaristice.

Dintre obiceiurile de peste an, colindele și plugușorul prezintă cea mai mare însemnătate din punct de vedere literar. Poezia colindei oferă adeseori imaginea unui strat cultural arhaic, în care pot fi surprinse, alături de relicele lexicale și gramaticale, reminiscențe mitologice ori supraviețuiri ale unor realități istorice, sociale sau rituale, pe care memoria populară nu le-a mai reținut.

Colindele

Texte cu caracter augural, colindele au rostul de a menține sănătate și belșug persoanelor cărora le sunt adresate. Originea lor trebuie căutată în încărcătura simbolică pe care o aveau momentele de început pentru omul primitiv. Inițial, începutul anului era corelat cu momentul reînvierii naturii, deci cu sosirea primăverii. Românii sărbătoreau această zi în 1 martie. Probabil că începutul anului era marcat tot atunci și în spațiul dunărean,

în care trăiau strămoșii românilor de astăzi. Zilele Dochiei ar putea fi o reminiscență a acestui obicei. Ulterior, în anul 153 î.Hr., data Anului Nou a fost stabilită pentru ziua de 1 ianuarie, momentul intrării în funcție a noilor consuli romani.

După prăbușirea Imperiului Roman, ziua înnoirii anului este repusă în discuție. Biserica pornește o adevărată ofensivă pentru a instaura Anul Nou la 25 decembrie, presupusa dată a nașterii lui Iisus. Aceeași dată era sărbătorită ca zi a nașterii lui Mithra (numit, de asemenea, Fiul Domnului și Lumina Lumii, zeu care, după moarte, a fost pus într-un mormânt de piatră și a reînviat după trei zile), dar și a lui Osiris, Adonius și Dionysos. Preluând o tradiție precreștină, Biserica va impune Anul Nou în 25 decembrie și, cel puțin în mediul ecleziastic, momentul intrării într-un nou an a fost celebrat secole de-a rândul în aceeași zi. Populația, în schimb – atât țărani, cât și orașenii –, a continuat să-și serbeze începutul de an potrivit tradiției. (La Veneția, ziua de 1 martie a desemnat schimbarea anului până la 1797; aceeași zi a marcat începutul anului nou în Franța, în Rusia etc.) La români, data de 1 ianuarie ca zi a Anului Nou a fost acceptată oficial în anul 1701.

Mutarea sărbătorii față de data tradițională nu s-a produs dintr-odată și, desigur, faptul nu a rămas fără urmări pentru conținutul obiceiului. O mulțime de manifestări care înainte vreme erau actualizate la sosirea primăverii au fost transferate treptat la 1 ianuarie, adăugându-se celor ce se executau prin tradiție în timpul iernii. P. Caraman face observația că românii – ca și sârbii, bulgarii și rușii – au cunoscut manifestări folclorice legate de solstițiul de iarnă. Se poate presupune că o serie de colinde și-au extras substanța din aceste ritualuri arhaice, dintre care unele erau ceremonii de fecunditate. Aspectul încărcat al manifestărilor legate de înnoirea anului, în

forma pe care o cunoaștem, este rezultatul comasării a două cicluri de datini într-unul singur. Date fiind însemnătatea momentului de schimbare a anului și prestigiul colindelor, este posibil ca o seamă întreagă de texte literare care nu aparținuseră inițial genului să fi fost încorporate și să fi devenit colinde. Lucrul ar putea explica similitudinile dintre o serie de colinde și unele cântece de nuntă, precum și prezența *Mioriței* doar sub formă de colind în Transilvania.

Momentul de început al sărbătorilor diferea și el de la o cultură populară la alta. Astfel, pentru romani, ziua începea la miezul nopții, pe când la greci începea din seara zilei anterioare. În mediile tradiționale românești, ajunul sărbătorii face parte integrantă din sărbătoarea propriu-zisă.

Ca obicei, colindatul începe cu mult înaintea serii de 24 decembrie, când are loc interpretarea colindelor. El debutează în ziua de 6 decembrie, prin constituirea cetei de colindători, care își alege judele, vătaful sau primașul (conducătorul grupului) și iapa sau goaga (gazda grupului și cel însărcinat să poarte darurile). După cum consemnează Octavian Buhociu în studiul său consacrat confreriilor de feciori, ceata își mai alegea: pârgariul mare (din germanul *Bürger*, „primar”); ajutorul vătafului, responsabil cu strângerea banilor de la fetele care au jucat în hora lor, numit de aceea și fetelar; pârgariul mic, zis și butoier sau cepurar, cel care asigură aprovizionarea cu băutură. În atribuțiile cetei intra pregătirea repertoriului și a recuzitei, angajarea instrumentistului, organizarea petrecerilor de grup, administrarea darurilor primite etc. Consolidarea ideii de apartenență la grup era și ea importantă, căci cetele adunau tineri din aceeași parte a satului. Mulți dintre ei aveau de la bun început legături de sânge, fiind membri ai aceluiși neam. Dar, cum vecinătățile nu erau formate dintr-un singur neam,

ceata reunea oameni aparținând unor grupuri diferite și, în felul acesta, avea și o funcție de socializare. În cursul vieții, ei aveau să facă față în comun multor situații în care solidaritatea urma să joace un rol important.

În seara din ajunul Crăciunului începea colindatul propriu-zis. Într-un trecut mai îndepărtat, ceata era însoțită de un fluieraș sau un cimpoier. Mai recent, instrumentul preferat al colindătorilor a devenit vioara sau torogoata. În zona Pădurenilor, instrumentul care-i însoțește pe colindători este doba, iar în Muscel, acordeonul. În mediile tradiționale, ceata de flăcăi sau, mai rar, de bărbați căsătoriți, mixtă sau de femei trecea din casă în casă, colindându-i practic pe toți locuitorii satului. După ce intrau în curtea gospodăriei, șeful cetei solicita permisiunea de a cânta. Colinda se executa la fereastră, apoi ceata era primită în casă, unde era interpretată colinda cea mare, adresată stăpânului gospodăriei, și, eventual, alte două-trei piese închinete celorlalți membri ai familiei. Colindele se cântau la unison, în cele mai multe zone ale țării fiind interpretate antifonic. În casele mai înstărite sau în cele în care se aflau fete mari, se jucau câteva dansuri locale, după care colindătorii erau cinstiți cu mâncare și băutură și li se dădeau daruri. Momentul final îl constituia mulțumirea pentru darurile primite. Ceata părăsea casa cântând sau chiuind. Scenariul se repeta la următoarea locuință. Uneori, mărimea și tipul de daruri convenite sau așteptate erau menționate chiar în textul colindei:

*Gazda-n casă ne-a primi
Cu bun dar ne-a dăru:
C-un colac de grâu curat,
C-o spată de godinat,
C-o ferie rasă-n masă
Și cu doi tri d-arginței.*

Pe drumul de la o gospodărie la alta, cei care petreceau ceata erau instrumentiști. În Hunedoara și în unele părți din Banat, momentul poartă numele de „zicala dubii”. Zarva cetei putea fi astfel urmărită în lungul întregului sat, iar gospodarii aveau vreme să se pregătească pentru a-i primi pe colindători după datină. În unele sate din Ardeal exista obiceiul ca, în noaptea Anului Nou, ceata să se urce în turnul bisericii și să cânte către cele patru puncte cardinale. În localitățile în care se constituiau mai multe cete de colindători, acestea se puteau și lua la întrecere. Repertoriul unor ținuturi păstrează încă asemenea colinde „de price”. Cel mai cunoscut tip de colind de întrecere este *Juni cu juni se-ntâlniară*, bogat reprezentat în ținutul Pădurenilor, Hunedoara.

Simpla descriere a momentelor ceremonialului oglindește amploarea căpătată de spectacolul colindatului în satul tradițional. La manifestare participa întreaga colectivitate sătească, în calitate de agent sau de beneficiar. În decursul anilor au fost publicate numeroase culegeri valoroase de colinde. Printre primele lucrări importante de acest fel se numără volumul lui G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare românești*, antologia lui Grigore G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, în care colindele sunt prezentate alături de alte categorii folclorice. Li s-au adăugat apoi culegeri specializate, realizate de Al. Viciu, S. Drăgoi, B. Bartók, G. Cucu, Monica Brătulescu ș.a.

Sub aspectul structurii textelor poetice, folcloriștii disting colindele de copii de colindele de ceată. În cuprinsul celei de-a doua clase de texte, un compartiment aparte îl formează colindele de zori, ilustrate, la rândul lor, prin două tipuri individualizate: tipul transilvănean și cel muntenesc. Din perspectiva conținutului textelor, colindele sunt în majoritate laice, însă există și colinde religioase, printre care îndeosebi cântecele de stea.

Colindele de copii sunt urări directe. Copiii, numiți „pițărăi” în unele părți ale Olteniei și Transilvaniei, menesc gospodărilor belșug de roade, de vite și de copii, solicitând în schimbul urării daruri, îndeobște colaci, numiți și ei „pițărăi” (*Dicționarul limbii române moderne* sugerează o posibilă filiație cu maghiarul *pityergő*, care ar fi dat în limba română cuvinte cu sensul de „mic”, „pitic”, „piti”, „pitula”). Textul colindei are o structură fixă și este repetat fără modificări de la o casă la alta:

Bună dimineața la Moș Ajun.

Într-un ceas bun.

Ne dați ori nu ne dați?

Sau plecăm supărați?

Unele texte par a fi mai elaborate:

Bună ziua lui Ajun

Că-i mai bună-a lui Crăciun.

Porcii grași și unturoși

Și oamenii sănătoși,

Oile lănoase,

Vacile lăptoase,

Caii-ncurători,

Boii trăgători.

Câte scânteii,

Atâția miei și purcei.

În trecut, rostirea colindei era, probabil, asociată cu o serie de gesturi magice cu funcție propitiatorie, cum ar fi scormonitul în vatră cu bățul, numit și el „colindă”, obicei consemnat pentru prima dată de S. Manguica. Tot cu colinda era bine să lovești

vitele peste picioare, ca să fie sănătoase. Vacile care aveau vițel în burtă erau atinse cu colinda ca să aibă rod frumos. Seria de volume *Sărbători și obiceiuri, Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român* oferă numeroase informații suplimentare, mai ales pentru Oltenia: „Zgărământul cu colinda (băț de salcâm decojit și afumat) în foc se numea vrăjit”; „În ajunul Crăciunului (pe 24 decembrie) se vrăjește la foc”; „Când intrau în casă, copiii care colindau aruncau în sobă o surcică, o frunză, o creangă și spuneau «Pui, pui»”; „[...] primul care intra în casă scormonea în foc și zicea «Clonc, clonc», ca o cloță, iar gazda îl puna să clocească jos ca să aibă noroc la pui tot anul”.

Tradiția cerea ca urătorii să fie răsplătiți cu daruri sub formă de bani, dar și de covrigi, mere, nuci, colaci numiți colindețe.

Colindele zise „de zori” sunt texte poetice de vestire rituală a sărbătorii Crăciunului. Octavian Buhociu consideră că „zăuritul” se trage din bocet, dar, în ipostaza de colind, semnifică încheierea sărbătorilor solstițiale. Tipul transilvănean al acestei colinde, devenit colindă de fereastră, diferă de cel muntenesc, asemănător cântecelor de zori, caracteristice ceremonialurilor de nuntă sau de moarte:

*Voi zori de ziuă
Și de miez de noapte,
Voi nu vă siliți
De vă revărsați,
Că noi n-am umblat,
Nici n-am colindat
[...]*

Pentru comparație, exemplificăm tipul transilvănean cu o variantă culeasă de Sabin Drăgoi dintr-un sat din zona Hunedoarei:

*– Deschide-ne, Doamne,
Raza soarelui, floarea soarelui!
Poarta prin cetate,
Noi să colindăm
Feciorilor tăi
Și fetelor tale.
– Eu nu voi deschide
Poarta prin cetate,
Voi să colindați
Feciorilor mei
Și fetelor mele,
Până nu veți merge
Colo jos, mai josu,
În cel loc frumosu,
C-acolo se batu,
Doi berbeci în coarne;
Ș-apoi să vă duceți
Colo sus, mai susu,
În cei brazi rotunzi,
C-acolo se batu
Doi vulturi bătrâni,
Pe-o pană de aur.
Voi s-adevărați,
Pana s-o luați,
Ș-apoi să veniți
Cu colțu tăindu,
Cu pana scriindu.
Atunci voi deschide
Poarta prin cetate
Voi să-mi colindați
Feciorilor mei
Și fetelor mele.*

Textele colindelor de zori plasează ceremonialul colindatului într-un spațiu-timp mitic, încărcat de elemente rituale, în care ceata colindătorilor este însoțită de Crăciun sau asistă la desfășurarea unei lupte simbolice între „Doi vulturi bătrâni/ Pe-o pană de aur”. Un element esențial este așteptarea răsăritului soarelui, care marchează reînnoirea simbolică a vieții. O. Buhociu reproduce o informație sugestivă a lui I.-A. Candrea, care susține dintr-un alt unghi ipoteza reînnoirii și, poate, chiar a reîncarnării: „Și a fost să moară un român în ziua aceea și oamenii din sat îl păzeau să moară în zori, cum îi legea din bătrâni, că acela scapă de păcate”.

Colindele de ceată se caracterizează printr-un grad mare de individualizare. Dintr-un repertoriu adesea foarte cuprinzător (el poate ajunge, într-o singură localitate, la 30–40 de piese), ceata urătorilor selectează textele adecvate familiei pe care o colindă. În afara colindelor „de fată” și „de flăcău”, amplu reprezentate, colindătorii adresează cântări și gospodarului, gospodinei, copilului, sugarului, tinerilor căsătoriți, văduvei, pescarului, vânătorului, ciobanului, celui înstrăinat, celor care au avut recent un deces în familie etc. Temele colindelor surprind elemente din viața satului, relațiile interumane, natura contractelor sociale. Nu sunt puține colindele de mireasă răpită – acțiunea de răpire a fetei era una dintre formele de încheiere a unei familii, atunci când partenerii nu aveau mijloace să suporte cheltuielile de nuntă. Frecvente sunt și colindele de peștit, în care sunt enumerate pretențiile peșitorilor, dar care oglindesc și încrederea fetei în calitățile ei fizice, care vor cumpăni mai greu în fața bunurilor cerute:

*Cestia-s peșitori di-ai tăi,
Vin la mine și te-or cere,*

*Pângă tine cer ș-avere:
Cer plugu cu patru boi
Și turmița cea di oi
Și murguțu din șopruț.
Ficuța d-așa-i grăia:
– Hai, maică, măicuța mea,
Că eu bine m-oi găta
Și la joc că m-oi lua,
Feciorii m-or d-apuca
Ș-or privi ociții mei
Ș-or zuita boiții tăi;
Ș-or privi buzele mele
Ș-or zuita oili tele,
Ș-or privi păruțu mieu
Ș-or zuita murguțu tău.*

Scopul colindei, urarea, se dezvăluie abia în final. Texte de o mare frumusețe relatează faptele de arme și vitejiile eroului, care ia numele gospodarului colindat. Reprezentative, în acest sens, sunt colindele de flăcău. Într-o variantă din zona Hunedoarei, eroul, auzind că împăratul va da fata și jumătate din împărăție celui care-i va putea aduce un „leu legat nevătămatu”, se grăbește să-și probeze calitățile de vânător:

*Strig-un dalbuț de-mpăratu:
– Cine-n lume s-a aflatu
Să-mi aduc-un leu legatu,
Leu legat nevătămatu
Nici în pușcă nu pușcat,
Nici în sabie nu-i tăiat
Și în luptă că-i luptat;*